

ІНСТРУМЕНТИ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ¹

Сулим В.В.,

кандидат економічних наук, асистент кафедри управління імені Олега Балацького

Сумський державний університет,

v.kubatko@biem.sumdu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9114-068X>

Самодай К. С.,

Студентка, Сумський державний університет

У статті досліджено сутність поняття детінізації національної економіки, а також зарубіжний досвід боротьби з тінювим сектором. Зокрема, узагальнено методи протидії тінізації національної економіки у таких країнах, як США, Великобританія, Франція, Польща, Німеччина, Австрія та ін. Серед найбільш поширених і дієвих інструментів детінізації економіки в досліджуваних країнах визначено такі: майнова відповідальність за скоєння економічного злочину, заборона здійснення господарської діяльності особам чи суб'єктам господарювання, що порушили податкове законодавство чи проводили експортно-імпорتنі операції з фірмами, розміщеними в офшорних зонах, та ін.

Розроблено управлінські та організаційні структурні етапи державної політики детінізації національної економіки, що включають збір статистичної інформації про рівень тінізації економіки, аналіз існуючих методів боротьби з нею та визначення її рівня, а також факторів впливу, наслідків від існування та втрат від тінізації національної економіки. Заключними структурними етапами є формування засад державної політики протидії тінювій економіці і практична реалізація запланованих заходів. Визначено необхідність не лише пошуку нових інструментів протидії тінювій економіці, а й імплементації перевірених світовим досвідом заходів. Перспективними векторами в державній політиці детінізації національної економіки визначено формування дієвої системи штрафних інструментів щодо протидії тінювим заходам, комплексний моніторинг протидії щодо ухилення від сплати податків та отримання нелегальних прибутків, створення сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності та інші. У дослідженні проаналізовано підготовчі етапи державної політики детінізації національної економіки, необхідність регулярного збору інформації для визначення економічних факторів динаміки зміни частки тінювого сектору в національній економіці, а також визначення економічних, соціальних і екологічних наслідків тінізації національної економіки для подальшого формування дієвих і комплексних методів та інструментів детінізації економіки держави.

***Ключові слова:** тінюва економіка, детінізація, корупція, інструменти, національна економіка, державна політика.*

DOI: 10.21272/1817-9215.2022.4-31

ВСТУП

В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів зростає необхідність підвищення рівня економічної безпеки в Україні шляхом протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам. Серед основних чинників, що знижують рівень економічної безпеки та інвестиційної привабливості, є тінюва економічна діяльність. Вона створює загрози для економічної безпеки національної економіки в цілому через значний рівень майнової нерівності населення, викривлення структурних елементів господарського комплексу країни, посилення соціо-еколого-економічної нерівності розвитку регіонів України, посилення негативних проявів у моральних принципах населення. Саме тому ефективна програма державної політики детінізації економічної діяльності повинна містити комплекс дієвих інструментів та бути спрямованою на забезпечення економічної безпеки країни в цілому.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження питань тінізації національної економіки та пошуку засобів боротьби з цим явищем знайшли відображення у працях провідних вчених, серед яких: І. Реці, Е. Sikkema, А. Бойко, С. Борщук, І. Губарева, С. Леонов, В. Приймак та ін. Проте у деяких роботах вітчизняних науковців відзначена фрагментарність проведення

¹ Роботу виконано в межах науково-дослідної теми «Моделювання механізмів детінізації та декорумпізації економіки для забезпечення національної безпеки: вплив трансформації фінансових поведінкових патернів» (номер державної реєстрації 0122U000783).

процесів детінізації національної економіки, коли вітчизняні посадовці приймають рішення державної політики щодо детінізації під впливом і тиском міжнародних організацій, часто поступаючись національними економічними інтересами. Подальшого дослідження потребує процес формування системи дієвих інструментів детінізації національної економіки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є проведення аналізу зарубіжного досвіду боротьби з тіньовим сектором економіки, дослідження проблем пошуку інструментів протидії тіньовій економіці, визначення перспективних напрямків державної політики детінізації національної економіки та структурних етапів її реалізації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Детінізація національної економіки полягає у виведенні економічної діяльності в легальну площину шляхом створення сприятливих умов для ведення законної діяльності. При цьому інтереси суб'єктів економічної діяльності повинні бути враховані максимально. Детінізація передбачає скорочення обсягів тіньового сектору економіки через формування єдиної системи дій та інструментів, покликаних усунути та попередити основні причини й передумови виникнення тіньової діяльності, або ж переведення коштів, отриманих незаконним шляхом, у легальну площину. Складність цього процесу полягає в неструктурованості тіньового сектору, що не дозволяє сформувавши єдину аналітично-інформаційну систему для подальшого розроблення заходів державної протидії тінізації національної економіки. Крім того, на цьому етапі розвитку економіки нашої держави, яка перебуває в кризовій ситуації, непростим завданням стає формування привабливих економічних умов для національних та іноземних суб'єктів правовідносин. Приєднання України до ряду міжнародних економічних та політичних організацій істотно обмежує її дії окремими зобов'язаннями перед цими організаціями. На цьому етапі свого розвитку тіньова економіка в Україні поширена в багатьох сферах, тому протидія її подальшому поширенню повинна мати комплексний характер (Бригінець, 2014).

Для зниження рівня тінізації економіки України необхідно дослідити та адаптувати зарубіжний досвід боротьби з цим явищем. Наведемо досвід країн світу щодо детінізації економічної системи (табл. 1).

Таблиця 1– Досвід країн світу щодо детінізації економічної системи

Країна	Захід детінізації
1	2
США	Взаємодія державних спеціальних служб із державною структурою в напрямку контролю за поширенням тіньового сектору в країні
Польща	Заборона здійснювати господарську діяльність особам, якими вчинили порушення податкового законодавства. Майнова відповідальність за скоєння економічного злочину
Великобританія	Формування системи покарань за хабарництво, підвищення рівня незалежності судів, формування високого рівня довіри населення владі
Франція	Заборона проведення експортно-імпорتنних операцій суб'єктами господарювання з фірмами, розміщеними в офшорних зонах для перешкодження завищенню або заниженню цін на товари порівняно зі світовими. Боротьба з ухиленням від сплати податків та отриманням нелегальних прибутків на різниці в цінах
Німеччина	Реформування податкової системи шляхом її спрощення, зниження відрахувань із заробітної плати. Формування органів контролю, зокрема, Федеральної фінансової поліції, Відділу боротьби з організованою злочинністю та корупцією, Департаменту внутрішнього розслідування
Нідерланди	Формування системи моніторингу за джерелами виникнення корупції, діяльність соціальної поліції
Бельгія	Формування центрального управління щодо боротьби з корупцією
Австрія	Формування системи заходів щодо боротьби з корупцією у сфері державної служби

Джерело: узагальнено авторами на підставі праць (Августин, 2014; Дяченко, 2017; Сандугей, 2017).

Таким чином, серед найбільш дієвих заходів детінізації національної економічної системи варто зазначити формування дієвої системи штрафних інструментів щодо протидії тіншовим заходам, комплексний моніторинг протидії щодо ухилення від сплати податків та отримання нелегальних прибутків, спрощення системи адміністрування податків і зменшення рівня податкового навантаження на працююче населення, забезпечення дієвого центрального органу управління щодо боротьби з корупцією, формування незалежної суддівської системи та департаментів внутрішнього розслідування щодо протидії тіншовим економічним заходам.

Політика детінізації більшості країн базується на використанні правових інструментів боротьби, розроблено комплекс дій щодо стримування, боротьби та протидії тіншовій діяльності. Розглянемо основні принципи, заходи та механізми детінізації національних економік у країнах Європейського Союзу.

Австрія є однією з країн ЄС, де рівень тіншового сектору є невисоким, але показник сприйняття корупції є значним. Основним напрямком щодо протидії корупції тут було визначено розроблення низки заходів із запобігання корупції серед державних службовців та політичних партій. Проведення заходів щодо протидії тінзації національної економіки комплексно здійснюють органи податкової та митної служб, Контрольне відомство з нелегальної зайнятості закордонної робочої сили, Федеральне міністерство фінансів та ін.

Рівень корупції в Нідерландах відповідно до праці (Peçi, Sikkema, 2011) є досить низьким, що пояснюється проведенням низки заходів щодо запобігання корупції. Серед найбільш важливих варто виділити: формування досконалої системи моніторингу за джерелами та фактами виникнення корупції; постійну звітність і прозорість про будь-які виявлені факти корупції; формування ефективних антикорупційних заходів для посадовців; формування системи штрафів/адміністративних стягнень, відсторонення/звільнення від виконання обов'язків; функціонування в усіх органах державної влади підрозділів/агентств, завданням яких є відстеження діяльності службовців щодо прозорості та запобігання корупції; формування системи навчання державних службовців із роз'ясненням особливостей їх діяльності, зокрема в контексті недопустимості корупції; реєстрацію та висвітлення уповноваженими органами всіх відомих їм випадків корупційних дій.

Більше того, Голландське кримінальне провадження щодо корупції повністю відповідає Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією, затвердженою Радою Європи в 1999 році. Варто додати, що Україна також ратифікувала цю Конвенцію у 2006 році, вона є дійсним членом Групи країн проти корупції. А почала діяти згадана Міжнародна конвенція в Україні з початку 2010 року. В цілому Група країн проти корупції (Group of States against Corruption-GRECO) на початок 2018 року налічувала 49 дійсних членів, серед яких 48 Європейських країн та США.

Українська торгова палата є дійсним членом Міжнародної торгової палати і відповідно ратифікувала пов'язані антикорупційні документи. Зазначимо, що Міжнародна торгова палата налічує близько семи мільйонів дійсних членів (підприємств, асоціацій та торгово-промислових палат національних країн), які регулярно одержують інформацію щодо протидії корупції та ведення чесного бізнесу.

Міжнародною торговою палатою (International Chamber of Commerce – ICC) було розроблено Кодекс поведінки «Протидія корупції», що передбачає ряд заходів боротьби з цим явищем на підприємствах. Основними положеннями цього документа є такі (Corporate Responsibility and Anti-corruption, 2015):

- етика організації та особистий приклад керівництва, зокрема, кожен працівник, ураховуючи керівництво, повинен вибудовувати власну поведінку таким чином, щоб не бути зобов'язаним комусь чи залежати від когось; впровадження подібних компетенцій буде гарантувати якість виконання укладених контрактів не провокуючи при цьому тіншову чи корупційну складову.

- надання переваги працівникам, розмежувати ділові та особисті подарунками, коректна поведінка з органами влади і партнерами, уникнення конфлікту інтересів тощо;

- організаційні заходи внутрішнього характеру, що передбачає правильність ведення документації, ротація кадрів у ризикових (потенційно корупційних відділах), наявність дієвої системи інформування;

- контроль та санкції, що передбачають постійну перевірку достовірності, контроль стандартів та систему санкцій.

Досить важливим важелем протидії тіньовій економіці є запровадження високих штрафів за недодержання законодавства. У нашій країні система штрафів є найнижчою в Європі, що також може бути одним із чинників поширення тіньової діяльності.

Проте як зазначено у праці (Борщук, Приймак, 2017) важливим є не розроблення нових принципів та підходів щодо детінізації економічної діяльності, а імплементація уже розроблених та перевірних світовою практикою інструментів, де вперше необхідно вжити заходів щодо обмеження монопольного становища суб'єктів господарювання.

Боротьба з тіньовою економічною діяльністю закріплена Резолюцією Парламентської асамблеї ради Європи № 1847 «Тіньова економіка: загрози демократії, розвитку та верховенству права» та рекомендаціями Міжнародної організації праці щодо переходу від тіньової до формальної економіки.

Перспективними векторами в державній політиці детінізації національної економіки є такі:

- забезпечення ефективного управління державними фінансами, що передбачає розроблення заходів для кожного окремого етапу планування та використання бюджетних коштів. Для цього необхідно запровадити систему стандартизації та кодифікації товарів, призначених для здійснення державних закупівель; сформувати процедуру управління ризиками під час планування бюджетних витрат, що дасть можливість вчасно виявляти правопорушення; посилення рівня відповідальності осіб, що займаються формуванням бюджету;

- проведення комплексу дій щодо покращання зовнішньоекономічної діяльності;

- створення сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності: аналіз стану конкурентного середовища, вдосконалення системи управління ризиками;

- боротьба з корупцією повинна відбуватися за такими напрямками, як: контроль та перевірка прозорості діяльності керівників державних органів управління; співпраця із зарубіжними організаціями, що займаються реалізацією антикорупційних програм та переймання іноземного досвіду.

Одним із основних інструментів державного регулювання в системі адміністрування залишаються податкові платежі та відповідно контроль фіскальними службами. Остання, як згадується в працях (Борщук, Приймак, 2017) реалізується в Україні через найбільш жорсткий підхід суцільної перевірки, у той самий час як недостатньо приділяється уваги щодо створення позитивної мотивації для платників податків у дослідженні податкового законодавства. Інструментарій податкового регулювання все ще залишається досить неефективним у боротьбі з проявом та причинами тіньової економічної діяльності, зокрема, в праці (Мазур, 2014) зазначено, що навіть після прийняття податкового кодексу в Україні система адміністрування податків усе ще залишається досить складною через паралельне існування двох взаємовиключних процесів, а саме наявності значної кількості податкових пільг та преференцій, і одночасне спрямування усієї податкової системи в напрямі максимального залучення коштів до Державного бюджету через наявний надмірний податковий тиск.

У праці (Губарева, 2017) запропоновані використання моделі векторної авторегресії для моделювання фінансової безпеки національної економіки, а серед показників оцінювання фінансової безпеки національної економіки – використання

індикатора злочинності в кредитно-фінансовій сфері, що безпосередньо є непрямим показником рівня тіньової економічної діяльності. Ще одним показником, пов'язаним із тіньовим сектором економіки, є показник темпів зміни матеріальних збитків від злочинів/зловживань у кредитно-фінансовій та бюджетних сферах. Серед інших важливих економічних факторів, що визначають безпеку національної економіки, варто виділити імпортозалежність паливно-енергетичного сектору, недосконалу податкову політику та високі рівні тіньового сектору.

Для протидії зростанню тіньового сектору, зокрема в частині легалізації коштів, отриманих незаконно, в праці С. Леонова пропонується удосконалити роботу Державної служби фінансового моніторингу шляхом її співпраці з банківськими установами та правовими органами (Леонов, 2018). Більше того, для вирішення проблеми відмивання коштів необхідно впровадити систему оцінювання роботи фінансового моніторингу на різних рівнях економічної діяльності (від окремої фірми до національного рівня) та проваджувати кращі світові практики щодо фінансового моніторингу.

Вважаємо за доцільне розроблення узгоджених структурних етапів державної політики детінізації національної економіки, що повинні враховувати не лише управлінські заходи, а й підготовчі етапи (рис. 1).

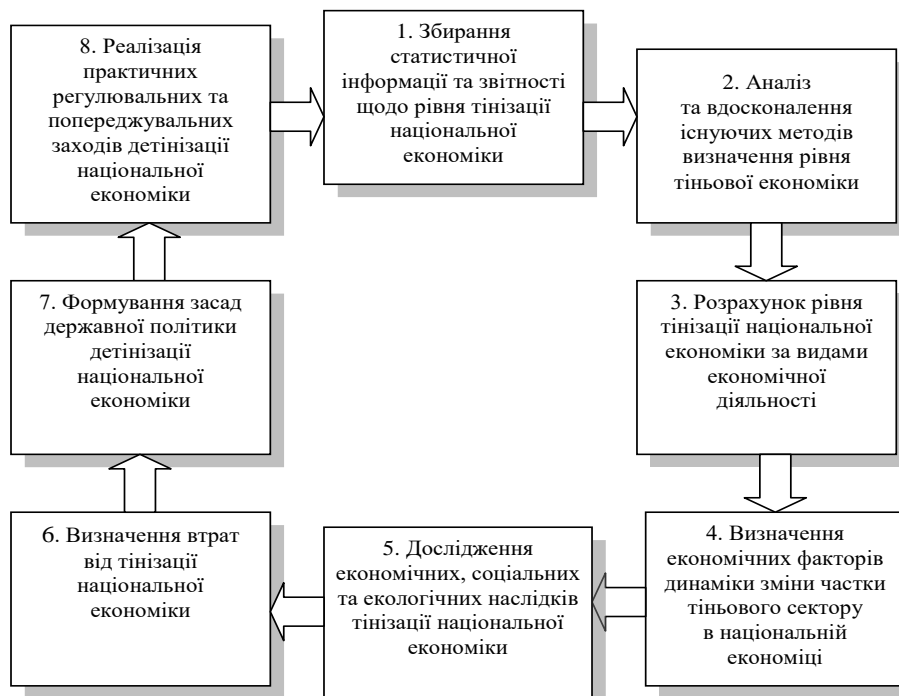

Рисунок 1 – Структурні етапи державної політики детінізації національної економіки (авторська розробка)

Так, зокрема, до підготовчих етапів державної політики детінізації національної економіки варто віднести збирання статистичної інформації та звітності щодо рівня тінізації національної економіки, а також заходи щодо аналізу й удосконалення існуючих методів визначення рівня тіньової економіки. Після того як буде зібрано інформаційну базу дослідження та проведено якісний та кількісний аналіз одержаних даних, можна переходити до третього етапу, а саме розрахунку рівня тінізації національної економіки за видами економічної діяльності. Зазначимо, що потрібні заходи потрібно проводити регулярно, не менше одного разу на рік, із метою

дослідження динамічних властивостей явища в часі, зокрема визначення економічних факторів динаміки зміни частки тіньового сектору в національній економіці.

На етапі, коли уже визначено структурні та абсолютні величини тіньового сектору національної економіки, можна проводити дослідження економічних, соціальних і екологічних наслідків тінізації національної економіки та визначати втрати бюджетних надходжень від тінізації національної економіки, а також формувати дієві комплекси інструментів протидії тінізації національної економіки. Увесь процес детінізації національної економіки повинен відбуватися циклічно. На підставі вищезазначених структурних етапів формуються засади державної політики детінізації національної економіки.

ВИСНОВКИ

Таким чином, оцінювання ефективності інструментів державної політики регулювання тіньового сектору національної економіки є важливим елементом системного підходу щодо детінізації національної економіки. Комплексний характер процесу детінізації національної економіки забезпечується за рахунок підвищення оплати праці державних службовців, прозорості системи оподаткування, кримінального та цивільного права, дієвості ринкового механізму й досить високого рівня конкуренції. Саме такі дії можуть стати надійним підґрунтям для протидії процесу тінізації національної економіки.

SUMMARY

Sulym V. V., Samodai K. S. The national economy de-shadowing tools.

The article deals with the essence of the national economy de-shadowing concept, as well as foreign experience in combating the shadow sector. In particular, the methods of counteracting the shadowing of the national economy in such countries as the USA, Great Britain, France, Poland, Germany, Austria, etc. are summarized. Among the most common and effective tools of de-shadowing of the economy in the studied countries, the following are identified: property liability for committing an economic crime, prohibition of economic activity for persons or business entities that have violated tax legislation or carried out export-import operations with companies located in offshore zones. The administrative and organizational structural stages of the national economy de-shadowing state policy have been developed, which include the collection of statistical information about the level of the economy de-shadowing, analysis of existing methods of combating it and determining its level, as well as factors of influence, consequences of existence and losses from the de-shadowing of the national economy. The final structural stages are the state policy of combating the shadow economy foundations formation and the practical implementation of the planned measures. The necessity of not only finding new tools for combating the shadow economy, but also the implementation of measures tested by world experience has been determined. The formation of an effective system of tools to combat shadow activities, comprehensive monitoring of combating tax evasion and obtaining illegal profits, creation of favorable conditions for entrepreneurial activity, and others are identified as promising vectors in the state policy of de-shadowing of the national economy. The study analyzed the preparatory stages of the national economy de-shadowing state policy, the need for regular collection of information to determine the economic factors of the dynamics of changes in the share of the shadow sector in the national economy, as well as the determination of the economic, social and environmental consequences of the de-shadowing of the national economy for the further formation of effective and comprehensive methods and tools of economy de-shadowing.

Keywords: shadow economy, de-shadowing, corruption, tools, national economy, state policy.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Corporate Responsibility and Anti-corruption (2015). Document No. 195–64 Rev. 2. VSI/YPR/amu 26/05/2015. ICC anti-corruption third party due diligence: a guide for small and medium size enterprise. 41 p.
2. Peçi, I., Sikkema, E. (2011). Corruption and legal certainty; the case of Albania and the Netherlands: Implementation of the Criminal Law Convention on Corruption in a transitional and consolidated democracy. *Utrecht Law Review*. № 6(1). P. 101–118.
3. Августин, Р. (2014). Узагальнення світового досвіду формування ефективної системи детінізації національного господарства. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 24.1. С. 192–197.
4. Боршук, Є., Приймак, В. (2017). Системність процесів детінізації національної економіки. *Ефективність державного управління*. Вип. 1 (50). ч. 2. С. 176–181.
5. Бригінець, О. (2014). Детінізація економіки як основа фінансової безпеки держави. *Фінансове право*. № 3 (29). С. 62–67.

6. Губарева, І., Середіна, Г. (2017). Прогнозування індикаторів фінансової безпеки України *Економіка розвитку*. № 4. С. 38-48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/acro_2017_4_6.
7. Дяченко, О. (2017). Зарубіжний досвід щодо державних механізмів детінізації економіки країн Європейського Союзу. *Держава та регіони*. № 3 (59). С. 55-60.
8. Леонов, С., Бойко, А., Боженко, В., Лучко, І. (2018). Роль та значення національної системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, у сучасних умовах розвитку фінансового ринку України. *Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал*. Чернігів: ЧНТУ. № 3 (15). С. 137-144 с.
9. Мазур, О. (2014). Тіньова економіка в Україні : причини, форми її прояву та обсяги. *Вісник Дніпропетровського університету*. Сер.: Економіка. Т. 22, вип. 8(2). С. 70-77.
10. Сандугей, В. (2017). Детінізація вітчизняного ринку праці як необхідна умова ефективного євроінтеграції. *Інфраструктура ринку*. № 3. С. 11-15.

REFERENCES

1. Corporate Responsibility and Anti-corruption (2015). Document No. 195-64 Rev. 2. VSI/YPR/amu 26/05/2015. ICC anti-corruption third party due diligence: a guide for small and medium size enterprise. 41 p.
2. Peçi, I., Sikkema, E. (2011). Corruption and legal certainty; the case of Albania and the Netherlands: Implementation of the Criminal Law Convention on Corruption in a transitional and consolidated democracy. *Utrecht Law Review*. № 6(1). P. 101-118.
3. Augustyn, R. (2014). Generalization of the world experience of forming an effective system of the national economy de-shadowing. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*. Vol. 24.1. P. 192-197.
4. Borshchuk, E., Pryimak, V. (2017). Systematicity of processes of the national economy de-shadowing. *Efficiency of public administration*. Vol. 1 (50). Part 2. P. 176-181.
5. Bryginets, O. (2014). De-shadowing of the economy as the basis of the state financial security. *Finance law*. No. 3 (29). P. 62-67.
6. Gubareva, I., Seredina, G. (2017). Forecasting indicators of financial security of Ukraine *Development economics*. No. 4. P. 38-48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/acro_2017_4_6.
7. Dyachenko, O. (2017). Foreign experience regarding state mechanisms of the European Union countries economy de-shadowing. *State and regions*. No. 3 (59). P. 55-60.
8. Leonov, S., Boyko, A., Bozhenko, V., Luchko, I. (2018). The role and significance of the national system of combating the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime in the modern conditions of the Ukraine financial market development. *Problems and prospects of economics and management: scientific journal*. Chernihiv: ChNTU. No. 3 (15). P. 137-144 p.
9. Mazur, O. (2014). Shadow economy in Ukraine: causes, forms and volumes. *Bulletin of Dnipropetrovsk University*. Economy. T. 22, issue 8(2). P. 70-77.
10. Sandugey, V. (2017). De-shadowing of the domestic labor market as a necessary condition for effective European integration. *Market infrastructure*. No. 3. P. 11-15.